

Щербина Є. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Топчій Н. Ю.,
студент магістратури юридичного факультету
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

МОДЕРНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

MODERNIZATION OF ECONOMIC LAW

У статті досліджуються положення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та їх значення для оновлення господарського законодавства України. Визначаються напрями та проблеми модернізації господарського законодавства відповідно до положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Проаналізовано сучасний стан господарського законодавства України.

Ключові слова: Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, оновлення господарського законодавства, європейська інтеграція, Європейський Союз.

В статье исследуются положения Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом и их значение для обновления законодательства Украины. Определяются направления и проблемы модернизации национального законодательства в соответствии с положениями Соглашения об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом. Проанализировано современное состояние хозяйственного законодательства Украины.

Ключевые слова: Соглашение об ассоциации между Украиной и Европейским Союзом, обновление законодательства, европейская интеграция, Европейский Союз.

The article researches the provisions of the Agreement about Association between Ukraine and the European Union and updating the legislation of Ukraine. Determined directions and problems of modernization of national legislation in accordance with the provisions of the Association Agreement between Ukraine and the European Union. The current state of Ukrainian legislation in the world.

Key words: Association Agreement between Ukraine and the European Union, updating the legislation, European integration, European Union.

В умовах укріплення правової держави стоїть важливе завдання – оновлення господарського законодавства відповідно до міжнародних стандартів, зокрема до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Окремі норми Господарського кодексу потребують оновлення. Хоча Господарський кодекс містить загальні положення регулювання господарських відносин, різні види господарських відносин регулюються іншими нормативно-правовими актами, у яких є багато суперечностей.

Господарська діяльність має велике значення для інтеграції України до європейського середовища. Але господарське законодавство має чимало недоліків, не відповідає європейським вимогам і тому потребує вдосконалення.

Найактуальнішим завданням для науки господарського права, як підкреслено в Конвенції модернізації господарського законодавства на базі Господарського кодексу (далі – ГК) України, є комплексний розвиток галузевого законодавства. Це передбачає, по-перше, нарощування змісту кодексу за допомогою норм чинних актів, які довели свою корисність у процесі правозастосування; по-друге, узгодження норм, які залишилися за межами кодексу, з нормами останнього [9].

Проблеми оновлення господарського законодавства відповідно до міжнародних стандартів, зокрема до

Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, вивчалися такими вченими, як В.Б. Марченко, Є.В. Петров, Н.М. Дятленко, Н.М. Рябець та ін.

Метою статті є аналіз норм господарського законодавства щодо його оновлення.

Українське законодавство – складне, багатогалузеве утворення, у якому є досить багато неузгодженостей, конфліктуючих або конкуруючих норм. Будучи за своїм характером територіально великим, воно містить у собі можливість різних підходів до вирішення одних і тих самих питань.

Узятий Україною курс на побудову правової держави поставив вимогу кардинального реформування всіх сфер суспільного та державного життя. Це вимагає ґрунтовного та всебічного дослідження суперечностей, що існують в суспільстві, а особливо колізій, що виникають у відносинах, регульованих правом [6, с. 2].

Тому зменшення колізійності, безумовно, стає важливим завданням здійснення правової реформи в Україні на сучасному етапі.

На жаль, суперечності між нормативно-правовими приписами властиві сьогодні всім рівням системи законодавства. Причиною цього можуть бути порушення процедури ухвалення нормативно-правових актів, вторгнення суб'єкта правоутворення у сферу компетенції інших суб'єктів, ігнорування правил законодавчої техніки тощо. Аналіз супер-

ечностей показує, що здебільшого вони пов'язані з недооцінкою вимог правового режиму запобігання й усунення юридичних колізій [6, с. 10].

Недосконалість, у тому числі й суперечливість законодавства, негативно позначається на роботі всіх гілок влади, значно ускладнює вирішення завдань, що стоять перед ними, суттєво знижує здатність законодавства ефективно регулювати суспільні відносини, послаблює режим законності, негативно впливає на рівень правопорядку в країні, заважає реалізації прав і свобод людини та громадянина. Тому цілком природним є прагнення держави створити систему інститутів і методів, здатних забезпечити попередження, подолання й усунення колізій у законодавстві.

Основні причини вдосконалення господарського законодавства такі.

1. Наявність у чинному законодавстві численних вад (прогалин, колізій, застарілих і неефективних норм).

2. Динамізм відносин у сфері господарювання (змінюваність залежно від появи нових технологій, видів договорів, форм співпраці суб'єктів господарювання, міжнародних зв'язків тощо), а також складність і багатоманітність цих відносин, що не завжди вдається врахувати під час ухвалення нормативно-правових актів.

3. Глобалізація економічного життя, поширення сфер діяльності транснаціональних компаній та промислово-фінансових груп, міжнародне співробітництво, участь України в міжнародних організаціях економічного спрямування.

4. Зміни напрямів економічної політики держави за результатами проведення широкомасштабних експериментів, орієнтування України на вступ до міжнародних союзів економічного спрямування з відмінним від українського правовим регулюванням господарських відносин.

Напрямами вдосконалення господарського законодавства є такі.

1. Вдосконалення господарського законодавства щодо його змісту.

Цей напрям передбачає необхідність врегулювання нових для господарської системи України відносин і врегулювання традиційних відносин на нових засадах шляхом ухвалення нових актів або внесення відповідних змін до чинних нормативних актів.

2. Удосконалення господарського законодавства щодо його правової форми.

Цей напрям передбачає:

а) істотне посилення ролі закону як основного джерела регулювання господарських відносин;

б) зменшення ролі відомчих нормативних актів і обмеження відомчої нормотворчості, що забезпечується контролем з боку Міністерства юстиції України у формі державної реєстрації таких актів і набуття ними чинності лише за умови такої реєстрації;

в) підвищення ролі локальних нормативних актів (установчих і внутрішніх правових документів суб'єктів господарських відносин).

3. Удосконалення господарського законодавства щодо його системи.

Цей напрям передбачає:

а) вирішення проблем, пов'язаних з ухваленням Господарського та нового Цивільного кодексів (усунення колізій між низкою норм цих кодексів; приведення усього масиву господарського законодавства у відповідність до Господарського кодексу);

б) інкорпорацію господарського законодавства (видання систематизованих збірок господарського законодавства) за предметним критерієм: законодавство про приватизацію, законодавство про капітальне будівництво, законодавство про господарські договори тощо;

в) консолідацію господарського законодавства (ухвалення замість кількох нормативно-правових актів, що регулюють певний вид господарських відносин, одного, який зможе усунути колізії в регулюванні певної категорії господарських відносин.

4. Гармонізація законодавства України з найкращими міжнародними стандартами регулювання відносин у сфері господарювання, із законодавством міжнародних економічних союзів, у які входить чи планує увійти Україна (у тому числі Європейський Союз) [8].

Підписання Україною Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014 р. [1] поставило на одне із чільних місць задачу щодо визначення цілей, засобів та організаційно-правового механізму модернізації українського законодавства з правом Євросоюзу. Стосовно сфери господарського законодавства правомірним буде визначити загальну мету модернізації як таку, що полягає у створенні в Україні достатньо уніфікованого правового середовища для всіх суб'єктів ринкових відносин України та країн Євросоюзу.

Початок процесу модернізації був покладений ще задовго до згаданої Угоди. Зокрема, один із початкових етапів пов'язаний з укладенням Угоди про партнерство та співробітництво (далі – УПС) між Україною і європейськими співтовариствами та державами – їх членами від 14.06.1994 р. [7]. Тому українські науковці вже досить тривалий час розробляють питання щодо теоретичного обґрунтування процесу модернізації українського законодавства з правом ЄС [5].

Таким чином можна виділити й достатньо визначені різновиди або способи модернізації українського законодавства щодо права ЄС. До них, зокрема, можна віднести приєднання України до міжнародних угод, правових актів, які закріплюють міжнародні стандарти у тій чи іншій галузі; ухвалення національних правових актів, положення яких мають відповідати нормам права ЄС; узгодження положень національної нормативної бази з приписами постанов інститутів Євросоюзу; взаємне визнання національних стандартів Україною та ЄС.

Способи модернізації можна простежити в контексті ухвалених українською стороною рішень для

виконання Угоди про асоціацію. Так, Кабінетом Міністрів України видане Розпорядження № 847-р від 17 вересня 2014 р. «Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони» [1]. Пунктом 271 Розпорядження № 847 передбачено захід у вигляді приєднання до Конвенції Організації Об'єднаних Націй про міжнародні змішані перевезення вантажів (м. Женева, 24.05.1980 р.). Пунктом 123 передбачено сприяння ухваленню Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності».

Одним із основних напрямів модернізації господарського законодавства є те, що національне законодавство повинно відповідати європейським вимогам. Інтеграційні процеси впливають як на розвиток господарського законодавства країн, так і на формування специфіки їхніх внутрішніх господарських відносин. Ці фактори поряд з урахуванням національних особливостей господарсько-правового регулювання економіки повинні сприяти модернізації. На цьому шляху було ухвалено Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. Указом Президента України від 21 серпня 2004 р. визначені конкретні питання організації виконання цього Закону [5, с. 14].

Відповідно до всіх цих нормативних актів з метою підвищення ефективності регулювання господарських відносин повинні бути модернізовані господарсько-правові публічні й приватні засоби такого регулювання.

Найкращий приклад регулювання господарських відносин має Німеччина. Господарське законодавство на всіх етапах свого розвитку потребувало особливо глибокого наукового обґрунтування відповідно до міжнародних стандартів. Ця галузь права та законодавства виникла пізніше багатьох інших правових галузей. Угода про асоціацію між Україною та ЄС має дуже велике міжнародне значення для всіх країн світу, а особливо для України, яка так сильно потребує допомоги саме в аспекті законодавчого визначення окремих господарських проблем, належного функціонування господарської сфери для забезпечення потреб усього населення, адже від господарських відносин залежить добробут суспільства. Саме ця Угода і відновлює довіру в міжнародного бізнесу до України.

Перед сучасним законодавцем постало завдання належним чином нормувати досить складну систему господарських відносин, щоб утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України та забезпечити реалізацію інтересів як безпосередніх учасників господарських відносин, так і публічних інтересів, заснованих на загальносуспільних потребах. Для формування в країні продуктивної економіки з різною формою власності необхідні сучасні правові засоби, прогресивні методи й форми регулювання, реалізації та реформування господарських процесів. Із цією метою діє господарське

законодавство, яке складається з великої кількості взаємопов'язаних нормативно-правових актів, що регулюють господарські відносини. Адаптація національного законодавства до світових стандартів, зокрема до вимог Європейського Союзу та Світової організації торгівлі, істотно полегшується в тому разі, коли внутрішнє законодавство країн-кандидатів і дійсних членів таких міжнародних утворень уже досягло певного ступеня систематизованості й узгодженості.

Невідкладною є потреба в посиленні ключової ролі ГК України в усіх сферах правового регулювання господарських відносин. Необхідно взяти до уваги той факт, що кодифікація загальних положень правового регулювання господарських відносин мала місце на підставі низки некодифікованих актів. Продовження надалі кодифікаційних процесів можливе лише з урахуванням змін у базових нормативно-правових актах, що підкреслює необхідність модернізації законодавства. Ухвалення Господарського кодексу України заклало фундамент для правового регулювання договірних відносин на новому системному рівні та започаткувало новий етап наукових досліджень у сфері господарського права, спрямованих на модернізацію законодавства як у цих, так і в інших сферах. Проте ні його ухвалення, ні сама кодифікація, ні процес удосконалення законодавства не завершується. Становлення національного господарського законодавства в Україні пов'язане з труднощами, спричиненими насамперед економічними та соціально-політичними факторами. А саме ухвалення законодавчих актів відбувається в умовах існування старого законодавства. Суперечності нового законодавства зі старим не лише перешкоджають творенню правопорядку в господарських відносинах, а й іноді безпосередньо є причиною правопорушень і зловживань з боку суб'єктів господарювання. Крім того, відсутність чіткої та однозначної концепції побудови ринкової економіки в Україні іноді ставить законодавця у складне становище в ході розроблення та ухвалення законопроектів. Тому першочерговим завданням подальшої кодифікації господарського законодавства визначено оновлення та доповнення положень ГК України як головного акта господарського законодавства. Окрім цього, аналіз досвіду реалізації законодавства про господарську діяльність, надбаного після введення в дію ГК, свідчить про необхідність вирішення таких завдань, як:

- 1) узгодження кодифікованих і некодифікованих норм;
- 2) подолання множинності актів;
- 3) обрання такої форми вдосконалення змісту та форми господарського законодавства, яка була б найбільш придатною для ефективного процесу адаптації господарського законодавства до світових і європейських стандартів.

У щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України [3] закріплено, що інтеграція в європейський політичний, економічний та гуманітарний простір є стратегічним орієнтиром і

чинником розвитку держави. Європейська інтеграція передбачає інтеграцію політичну, юридичну та економічну. Найважливішим аспектом для України є саме економічна інтеграція як процес зближення та взаємного пристосування окремих національних господарств. Головною сферою модернізації є система господарського законодавства, яка має здійснюватися в напрямках:

- 1) адаптації національного законодавства до європейського;
- 2) стимулювання інтеграційних процесів;
- 3) удосконалення державного контролю;
- 4) стимулювання конкуренції тощо.

На теоретичному рівні виділяють такі чотири етапи економічної інтеграції.

1. Зона вільної торгівлі (скасування мита, квот та інших обмежень у торгівлі між державами-учасниками при збереженні їх автономії в митній і торговельній політиці стосовно третіх країн).

2. Митний союз (запровадження спільних зовнішніх тарифів і перехід до єдиної торговельної політики стосовно третіх країн).

3. Єдиний внутрішній (спільний) ринок (ліквідація бар'єрів між державами у взаємній торгівлі для переміщення робочої сили та капіталу).

4. Економічний і валютний союз (єдиний внутрішній ринок і гармонізація та координація економічної політики держав-учасниць на основі спільного ухвалення рішень і контролю за їх виконанням, заміна національних валют єдиною, єдина валютна та грошова політика).

Науковцями Інституту економіко-правових досліджень НАН України було розроблено проект «Концепції модернізації господарського законодавства на основі Господарського кодексу України», який містить мету, завдання, способи вирішення та основні напрями подальшої кодифікації господарського законодавства на базі ГК України. Також є пропозиції ухвалити так званий Економічний кодекс, чи Конкуренційний процесуальний кодекс, а також пропозиції щодо ухвалення Інвестиційного кодексу, Інноваційного кодексу тощо [4, с. 78–84].

Існує низка неузгодженостей та суперечностей між ЦК і ГК України. Прикладами можуть слугувати:

– норми, що встановлюють способи захисту цивільних прав та інтересів (ч. 2 ст. 16 ЦК України), і норми щодо захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів (ч. 2 ст. 20 ГК України);

– норми, що встановлюють порядок припинення юридичної особи (статті 104, 105, 106, 107, 108 ЦК України) і припинення діяльності суб'єкта господарювання (ст. 59 ГК України) тощо.

ГК України потребує також і структурних змін. Наприклад, глава 21 «Ціни і ціноутворення у сфері господарювання» навряд чи повинна бути в розділі IV «Господарські зобов'язання», а глава 28 «Відповідальність суб'єктів господарювання за порушення антимонопольно-конкуренційного законодавства» – у розділі V «Відповідальність за порушення у сфері господарювання» тощо. З віднесенням корпоратив-

них спорів до підвідомчості господарських судів і з ухваленням Закону України «Про акціонерні товариства» відчутною стала потреба більш докладного правового регулювання процедури розгляду та вирішення корпоративних спорів, особливостей яких у чинному ГК України враховані недостатньо. Потребує більш чіткого визначення і саме поняття корпоративних спорів, а оскільки останнє є похідним від категорії корпоративних прав і корпоративних відносин, то більш досконалого формулювання потребують і ці категорії матеріального (господарського) права.

Принципово важливим для кодифікації господарського законодавства є правильне визначення його предмета. У межах ГК України має бути проведена консолідація та оброблення нормативного матеріалу, що регулює загальні засади ринкового механізму господарської діяльності, визначає його принципи, інфраструктуру та умови функціонування, види ринків і загальні основи їх державного регулювання, перелік основних господарських зобов'язань, а також вичерпне коло суб'єктів господарювання. Внаслідок проведення такої кодифікації повинна втратити чинність ціла низка законів України, які закріплюють основні інститути господарської діяльності, зокрема про господарські товариства, споживчу кооперацію, торгово-промислові палати, товарні біржі, ціни та ціноутворення, захист економічної конкуренції, захист від недобросовісної конкуренції, природні монополії, зовнішньоекономічну діяльність, загальні засади створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон, державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, засади державної регулятивної політики у сфері господарської діяльності, основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності та інші [2].

З огляду на глобальні зміни клімату життєво необхідними стають розроблення та законодавче закріплення таких принципів господарювання, які забезпечували б не стільки кількісне зростання виробництва, скільки його орієнтацію на збереження навколишнього природного середовища, що відповідало б Угоді про асоціацію між Україною та ЄС.

Можна підсумувати вищезазначене: світова фінансово-економічна криза показала повну неготовність вітчизняної економіки протистояти кризовим явищам. Одним із найскладніших є питання управління сферою господарювання і, відповідно, зростання ролі державного управління, з одного боку, і майже неможливість пристосування до нових реалій вільного ринку через природне нестримне прагнення його учасників – підприємців – до наживи, з іншого боку. Саме тому потрібно вдосконалювати законодавство, заповнювати його прогалини та підлаштувати правові норми під наш час, під нові потреби суспільства.

Прикладом позитивного розвитку кодифікаційного процесу слід вважати Німеччину, котра, як і Австрія, займає в Європі провідне місце за ступенем розвитку теорії господарського права. У цих країнах

господарському праву приділено серйозну увагу, тому неможливо здійснювати заходи з модернізації українського законодавства без уважного вивчення теорії господарського права Німеччини. Безцінним для України є також практичний досвід Німеччини в адаптації німецького господарського законодавства до законодавства ЄС. Адже на практиці в ЄС процеси адаптації національних законодавств держав – членів Співтовариства здійснюються постійно. Прикладами служать Директиви Ради Європейського Співтовариства, які безпосередньо регулюють окремі питання адаптації законодавства держав-членів ЄС. Європейський союз прагне до систематизації господарського законодавства. Із цією метою видано «Господарський кодекс ЄС», у якому систематизовані найважливіші нормативно-правові акти. Українським законодавцям потрібно частіше звертати увагу на даний кодекс, що допоможе зближенню стандартів ЄС зі стандартами господарських відносин в Україні. Позитивним кроком на шляху до євроінтеграції є проект Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, схвалений Кабінетом Міністрів України 18 вересня 2013 р. Згідно з проектом Угоди цілями асоціації є:

- 1) сприяння поступовому зближенню сторін;
- 2) поглиблення участі України в політиці, програмах та агентствах ЄС;
- 3) запровадження умов для посилення економічних і торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України у внутрішній ринок ЄС у тому числі завдяки створенню поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі,
- 4) поглибленню співпраці у сфері безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини й основних свобод.

Отже, для України європейська інтеграція – це шлях до модернізації вітчизняних підприємств, залучення іноземних інвестицій та новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності української продукції, отримання фінансових ресурсів для розвитку економіки, підвищення якості життя громадян, поліпшення системи охорони здоров'я, зміцнення верховенства права тощо.

Загалом слід зазначити, що європейська інтеграція України є ефективним засобом удосконалення нормативно-правового забезпечення захисту прав людини в Україні, що сприятиме становленню й укріпленню громадянського суспільства в нашій державі та прискорить формування в країні системи правового забезпечення захисту прав людини. Однак для реалізації Україною наряду розвитку, пов'язаного з європейською інтеграцією, необхідним залишається вирішення ряду політичних, економічних, соціальних і правових проблем, що безпосередньо передбачає ефективне функціонування політичної та пра-

вової системи нашої держави. Зважаючи на це, на перший план виходить необхідність створення сприятливих правових умов вступу України до Європейського Союзу, де адаптація законодавства України, в тому числі й у пріоритетних сферах, є лише першим етапом процесу зближення української правової системи до норм ЄС.

Сучасний стан розвитку демократичного суспільства потребує інтегрованого та диференційованого підходу. Приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів необхідно реалізовувати через їх узгодження (зокрема, шляхом гармонізації як найбільш ефективної форми узгодженого правового розвитку).

Угода про асоціацію між Україною та ЄС – це шанс модернізації національної економіки. Одним із першочергових завдань України є створення сприятливого середовища для ринкової економіки. Принципи ринкової економіки є основоположними для розвитку та функціонування підприємництва, що, у свою чергу, є запорукою перспективної та стабільної держави. Господарський кодекс України є стрижнем господарського законодавства, і тим самим він закладає фундамент для системного вдосконалення цієї галузі законодавства. Проте досить часто виникає чимало труднощів у реалізації норм цього кодифікованого акта, адже одночасне ухвалення та набуття чинності Господарським і Цивільним кодексами України породило проблеми колізій між їхніми положеннями.

Необхідно зазначити низку інших, не менш важливих проблем, які характерні для господарського законодавства:

- значна розгалуженість і наявність великої кількості нормативних актів;
- наявність у господарському законодавстві великої кількості нормативних актів обмеженої сфери дії;
- недосконалість процесуального права;
- наявність застарілих положень у господарському законодавстві та інші.

Одним із напрямів модернізації господарського законодавства в контексті міжнародної інтеграції України є його адаптація до законодавства Європейського союзу. Є всі підстави стверджувати, що модернізацію господарсько-правового регулювання господарських відносин в Україні доцільно здійснювати з урахуванням досвіду провідних європейських країн, а особливо Німеччини. Оновлення господарського законодавства слід здійснювати не шляхом нарощування та розпорошення його норм, що не дасть змоги ефективно здійснювати економічну політику, а в напрямі його кодифікації, що передбачає, зокрема, зменшення в ньому кількості бланкетних норм та одночасне доповнення нормами прямої дії та відсиланнями на конкретні закони.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 р. № 847-р // Офіційний вісник України. – 2014. – № 77. – Ст. 178.

2. Господарський кодекс України має залишатися стрижнем господарського законодавства // *Голос України*. – 31.10.2008 – № 208.
3. Щорічне Послання Президента до Верховної Ради «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2016 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/shorichne-poslannya-prezidenta-do-verhovnoyi-radi-pro-vnutri-38077>.
4. Коростей В. Система правового регулювання господарювання: реалізації і перспективи / В. Коростей // *Право України*. – 2007. – № 4. – С. 78–84.
5. Муравйов В. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС / В. Муравйов, Н. Мушак // *Віче*. – 2013. – № 8. – С. 12–18.
6. Погребняк С.П. Вирішення проблеми колізій права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С.П. Погребняк. – К. 2001. – 24 с.
7. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (УПС) від 14.06.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_012.
8. Вінник О.М. Господарське право : [навч. посібник] / О.М. Вінник. – 2-е вид., змін, та допов. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – С. 112–116.
9. Концепція модернізації господарського законодавства на базі Господарського Кодексу України (проект) // *Проблеми господарського права і методика його викладання* : зб. наук. пр. НАН України. Інститут економіко-правових досліджень / [редкол. : В.К. Мамутов (відп.ред.) та ін.]. – Донецьк : «ТОВ Юго-Восток, Лтд», 2006. – С. 417–443.